

OTÁZKY A ODPOVĚDI

1. Co je to absurdní divadlo a jací jsou jeho nejznámější představitelé?

Absurdní znamená nesmyslný, rozporuplný, popřípadě **odporující logickým očekáváním**. Absurdní umění je zpravidla způsobem tvorby, která se nevyjadřuje v ději, realitu staví do absurdních, tedy nesmyslných souvislostí, zveličuje ji, rytmicky násobí apod. Autor tak vyjadřuje, jak vnímá svět okolo sebe, své obavy, a provokuje diváka k přemýšlení.

Kořeny některých prvků tohoto typu divadla sahají až do počátku 20. století, absurdní drama se pak prosadilo v polovině minulého století. Období těsně po druhé světové válce přineslo sice mír, úlevu, novou radost ze života, avšak umělecká tvorba jako citlivé vnímání společnosti přináší i jiná svědectví o atmosféře doby. Trauma z prožitého válečného konfliktu, rozpad tradičního uspořádání světa a překotný rozvoj techniky a nových technologií – to vše jako by lidstvo zaskočilo, způsobilo zmatek, proměnu životních hodnot a existenciální nejistotu. Mění se, respektive komplikují dosud fungující formy komunikace, lidé si nerozumějí, neposlouchají se. Život, v němž může dojít k apokalyptice světové války a v němž je najednou tolik nového a nesrozumitelného, jako by postrádal smysl.

Z této atmosféry se zrodilo v západní Evropě, především ve Francii, **absurdní drama**. K jeho nejvýznamnějším autorům patří Francouzi **Samuel Beckett** (1906–1989), **Arthur Adamov** (1908–1970), **Eugène Ionesco** (1909–1994), **Jean Genet** (1910–1986), Švýcar **Friedrich Dürrenmatt** (1921–1990), Američan **Edward Albee** (1928–2013), Polák **Sławomir Mrożek** (1930–2013), Angličan **Harold Pinter** (1930–2008) a Čech **Václav Havel** (1936–2011).

2. Jaký smysl má zacyklený, opakující se děj?

Absurdní divadlo zpravidla nemá souvislý děj, příběh se ztratil, hra se odvíjí v situacích. Bez příčiny se v něm dějí zvláštní věci. Situace jsou vedeny do extrému čili „ad absurdum“ – autor realitu zveličuje, opakuje nebo ji ukazuje v pokřiveném zrcadle. O postavách se nedozvíme skoro nic, nemají psychologii, jejich jednání nemá důvod, mluví spolu málo nebo podivně. Autoři ke svému záměru hojně používají jazyk, který se zdá nesrozumitelný, plný frází a banalit nebo naopak asociací a obrazů. Hranice smíchu a pláče se překrývá.

Cílem většiny autorů absurdního divadla není problém vysvětlit, ale klást otázky, podnítit fantazii a rozum diváka a provokovat ho k zamyšlení o světě a o sobě.

3. Proč Václav Havel zasvětil svou tvorbu právě absurdnímu divadlu?

Na tuto otázku by musel odpovědět autor sám. Můžeme se jen domnívat, že měl podobné důvody jako jeho starší zahraniční kolegové. Václav Havel se narodil před druhou světovou válkou, a ačkoliv období po ní prožíval jako chlapec a poté velice mladý muž, jeho vstup do života byl také ovlivněn poválečnou atmosférou a nejspíš i podobnými životními pocity. Život jeho rodiny se navíc s nástupem komunismu na zlomu čtyřicátých a padesátých let radikálně změnil. Jeho otec a strýc patřili k úspěšným podnikatelům a jako takoví byli v novém zřízení připraveni o majetek a téměř i o existenci. Mladý Václav Havel citlivě vnímal společenskou, ale především kulturní proměnu kolem sebe. Intenzivně se snažil počínat si v uzavřeném totalitním státě svobodně a neztratit kontakt se svobodnou českou i světovou kulturou, včetně absurdní dramatiky. Ta ho zřejmě zaujala, neboť korespondovala s jeho životními pocity.

4. Co je to samizdatová literatura?

Mezi nástroje ovládání obyvatelstva v totalitních státech patřilo zadržování informací, svobodné výměny myšlenek. V praxi to znamenalo, že vše, co mělo být jakkoliv publikováno nebo veřejně provozováno, muselo projít cenzurním řízením a být schváleno státními orgány.

Ti, kteří se nechtěli přizpůsobit nesvobodným podmínkám, se snažili zákazy obcházet. Jednou z možností, jak zveřejňovat státem „nepořeznaná“ díla, byl samizdat čili **ilegální, svépomocné vydávání knih** v malém nákladu a v improvizovaných podmínkách. Nešlo o žádnou novinku, v totalitních podmínkách, především v komunistických zemích má samizdat svou tradici. Sám název pochází z ruštiny.

5. Jakým způsobem se samizdatové knihy vyrábějí? Jaké jsou nejznámější samizdatové edice?

Nejprve bylo třeba celou knihu z autorova rukopisu přepsat na psacím stroji v několika – většinou v jedenácti až patnácti – kopiích pomocí tzv. kopíráku, uhlového papíru, který byl z jedné strany opatřený

speciálním černým potahem a vkládal se mezi tenký průklepový papír. Kovová písma psacího stroje po úhazu propsala písmeno na všechny papíry, přičemž poslední kopie už byly špatně čitelné. Potom bylo třeba text opravit a opravy zanést do všech kopií. Další etapou bylo tzv. snášení, to znamená seřazení jednotlivých stran za sebou. Takto připravené hromádky tenkých popsaných papírů se odnesly do vazačské dílny, která byla ochotna spolupracovat. Zde byly knihy svázány a opatřeny deskami. Často šlo o karton obalený v plátně nebo jen o tvrdý papír. Hotové knihy se za výrobní cenu prodávaly lidem, kteří se k odběru předem hlásili. Ti potom knihy půjčovali dál nebo je sami znovu opisovali, takže 10–16 kopií jedné knihy často přečetla stovka lidí. Tak se mezi čtenáři šířila značná část české i zahraniční literatury, kterou nebylo možné vydat oficiálně. Zároveň se potvrdilo, že kvalitní umění je svobodné a že ho nelze zakázat.

Dobří samizdatové vydavatelé se snažili kopírovat pracovní postupy profesionálních nakladatelství. Pečlivě nechávali své knihy redigovat, prováděli korektury, dbali alespoň na jednoduchou grafickou úpravu a svou produkci řadili do edic. Pokud to bylo jen trochu možné, platili za práci na knize skromné honoráře. Peníze získávali buď prodejem knih, nebo z finančních podpor, které pro alternativní kulturu přicházely ze zahraničí.

K nejvýznamnějším českým samizdatovým edicím patřila **Edice Petlice**, kterou vedl Ludvík Vaculík, **Edice Expedice** Václava Havla, Dani Horákové a posléze Ivana Havlova, **Kvart** Jana Vladislava, Česká Expedice Jaromíra Hořce. Později začaly v samizdatu vycházet i časopisy, například Kritický sborník, Obsah, Host, O divadle... Vlastní periodika (Vokno, Revolver revue ad.) vydávala i nejmladší generace oponentů režimu, Jáchym Topol, Saša Vondra, František Stárek aj.

6. Kdy, za jakých okolností a co inspirovalo Václava Havla k sepsání hry Vernisáž?

Václav Havel byl na konci šedesátých let úspěšným mužem. Ve dvaačtyřiceti letech byl mj. autorem tří divadelních her, které se hrály v Divadle Na zábradlí, a publikoval zásadní články v prestižních českých kulturních časopisech, v nichž se jasně a otevřeně zasažoval o demokratičtější prostor pro život v tehdejší Československu. **Invaze spojeneckých vojsk** demokratický vývoj tehdejšího Československa zcela oto-

čila. Václav Havel se stal „zakázaným“ spisovatelem – jeho díla nesměla být vydávána a jeho hry hrány v žádném z tehdejších divadel. Normalizační tlak znamenal pro Václava Havla zásadní životní zlom.

Z Prahy, kde pro něj už nebyly žádné pracovní možnosti a kde uvaldal kulturní i společenský život, se s manželkou Olgou přestěhoval do své podkrkonošské chalupy na Hrádečku. Dál sice pravidelně psal, ale se svými výsledky nebyl spokojený. První polovina sedmdesátých let byla pro Václava Havla osobně i pracovní jaloová a depresivní, on ani jeho manželka nemohli najít práci. Nakonec se mu přece jenom podařilo zaměstnat se v trutnovském pivovaru a fyzická práce přinesla své plody – Václav Havel se rozhodl nenechat se režimem zahnat do kouta a „vrací úder“.

V dubnu 1975 odeslal dopis generálnímu tajemníkovi komunistické strany Gustávu Husákovi, v němž důkladně zanalyzoval to, co se v naší tehdejší společnosti dělo. Když v roce 1975 na své chalupě chystá jedno z pravidelných setkání přátel zakázaných spisovatelů, napíše jen tak pro obveselení přátel jednoaktovku **Audience**. Dialog mezi živočišným pivovarským sládkem a zdvořilým, plachým intelektuálem Vaňkem, který si jako zakázaný spisovatel vydělává na živobytí koulením sudů v pivovaru. Sládek si neumí poradit s úkolem podávat pravidelně na svého podřízeného písemná hlášení Státní bezpečnosti. Zkouší proto požádat Vaňka, aby to dělal za něj, a za to mu nabízí pohodlnější pracovní místo.

Hříčka měla velký úspěch nejen u přátel, ale vzbudila vlnu zájmu zahraničních divadel, a Václav Havel definitivně potvrdil své postavení úspěšného autora.

Povzbuzen tímto úspěchem napsal v tomtéž roce se stejným „hrdinou“ jednoaktovku Vernisáž. Vaněk přichází na návštěvu do nazdobeného bytu svých přátel. Nad krbem turecký kinžál, vedle originální barokní zpodobnění, ve výklenku gotická madona. Michal s Věrou ho pozvali nejen proto, aby mu předvedli „kvartýr, který má ksicht“, ale hlavně, aby ho inspirovali „smysluplným“ životním stylem. Ukazuje se ale, že to není Vaněk, kdo potřebuje pomoci, a že konzumní štěstí Michala a Věry není tak dokonalé, jak by se zdálo.

7. Koho představují Bedřichovi přátelé Věra a Michal?

O tom, kde bral Václav Havel ke svým hrám inspiraci, můžeme jen spekulovat. Totalitní režim normalizačního Československa zbavil své občany svobody, zato

jim nabídl zdánlivou materiální bezstarostnost, práci a „lákavé“ cíle v rámci vlastních norem. Snaha vydělat, aby si rodina mohla koupit auto, sehnala byt a zařídila ho, chalupaření, zahrádkaření, honba za nedostatkovým zbožím – to byly mety, které naplňovaly život mnoha občanů. Dosažení každé z nich přinášelo radost ze života a bohužel se stávalo jeho hlavní náplní. Václav Havel sám s podobnými choutkami bojoval – zařídil si chalupu, měl dobré auto, díky svým zahraničním honorářům si mohl dovolit zboží z Tuzexu. Přesto na hezkých věcech ani pohodlí svůj život nestavěl. Nicméně se s různými formami „náhradního“ života setkával. Mohl sledovat propady některých rodin ze svého okolí, které skočily režimu na vějičku, postupně se přizpůsobovaly, ale štěstí nepřicházelo. Václav Havel pociťoval u té části svého okolí frustraci, prázdnotu a nakonec i ztrátu chuti do života. A čím více odplouval od svého někdejšího života do disidentského prostředí, tím více si uvědomoval význam pravých životních hodnot a váhu každé individuality, která stojí za svými slovy a zůstává sama sebou.

8. Kým byla inspirována hlavní postava Bedřich?

Václav Havel napsal celkem tři jednoaktovky s tímto hrdinou – Audienci, Vernisáž a Protest (pouze ve Vernisáži se jmenuje Bedřich, jinak je to Ferdinand). Ve vězení v roce 1977 koncipoval ještě další „vaňkovky“, ale ty už nikdy nenapsal. Postava měla velký úspěch i u dalších zakázaných spisovatelů, dokonce jejího autora požádali, zda si mohou hrdinu vypůjčit do svých her, a tak se Ferdinand Vaněk objevuje v aktovkách Pavla Kohouta, Pavla Landovského i Jiřího Dienstbiera.

Na první pohled se spisovatel Vaněk **podobá svému autorovi** a často je se svým stvořitelem ztotožňován, dokonce označován za jeho **alter ego**. Václav Havel ale nikdy tuto myšlenku nepřijal. Několikrát se o tom zmiňoval v různých textech i rozhovorech, zevrubně to vysvětlil v roce 1985 ve stati O vaňkovských aktovkách: „... nepochybně jsem té postavě dal i určité své osobní rysy, přesněji řečeno něco z toho, jak já sám sebe v určitých situacích vidím. [...] víc než určitou konkrétní osobností je Vaněk totiž něčím jako ‚dramatickým principem‘ [...] ‚Vaňkovské‘ hry nejsou tedy v podstatě hrami o Vaňkovi, ale o světě, jak se projevuje, když je s Vaňkem konfrontován.“

Zakázaný spisovatel a disident Ferdinand Vaněk je stejně jako Václav Havel zdánlivě bezradný, zdvořilý, plachý intelektuál, který jako by měl v kontaktu

s protihrači poruchu. Skutečný Václav Havel ale v reálném životě fungoval úplně jinak. Byl to člověk, který věděl, co chce, a přes mimikry plachosti a slušnosti šel za svými cíli. Snažil se svět změnit, ne ho jen pozorovat. Kontury, kterými autor Vaňka charakterizoval, jsou právě jen kontury. Své nitro autor postavě nepropůjčil, respektive za jistou hranici diváka nepustil.

Václav Havel nebyl jen Ferdinandovým autorem, ale také jeho prvním interpretem – ať už při čtení před přáteli spisovateli (1975), ve stodole na Hrádečku v režii Andreje Kroba (1977), nebo na dnes už legendární gramofonové nahrávce (1978) v režii Luboše Pistoria. To ovšem také založilo interpretační tradici, postavenou na výkladu „Vaněk – Havlovo alter ego“, které se dokáže vyhnout jen málokterý pozdější inscenátor.

Odpověď na otázku, kdo je Ferdinand Vaněk, zůstává tajemstvím. Vaňkovu charakteristiku autor nijak neprohloubil ani v pozdějším Protestu, který dopsal už po tísnivých zkušenostech z vězení v roce 1977.

9. Co jsou to typogramy?

„Typogram v moderním slova smyslu je označením pro grafickou – vizuální, obrazovou – báseň, která chápe slovo spíše jako obraz než jako znak. Pracuje tedy s písmem (příkladně s klávesnicí psacího stroje), grafikou a prostorem papíru jako se svého druhu materiálem výtvarným,“ napsala literární historička Dr. Lenka Jungmannová. Při této „hře s písmeny“ autor využívá jak jejich grafické podoby, tak jazykového významu a sestavuje je do krátkých literárních útvarů, které jsou **básněmi a zároveň obrazy**. Proto má čtenář-divák dvojí prožitek – vidí obraz nebo grafiku a zároveň čte literární obsah, většinou satirický nebo poetický, a obě stránky spolu zpravidla **korespondují**, jedno doplňuje druhé, jedno z druhého vychází, popřípadě se proti sobě **navzájem vymezují**, vzájemně se ironizují. Typogram může být taky velmi abstraktní, autorovi nejde o obsah, význam, ale třeba „jen“ o pocit, metaforu, hru.

10. Kdy a za jakých okolností napsal Václav Havel sbírku básní Antikódy?

Havlovy strojopisné básně (typogramy nebo kaligrafy) vznikaly v šedesátých letech. Autor se inspiroval poválečnou západoevropskou konkrétní nebo experimentální poezií. Jeho blízký přítel a umělecký vzor Jiří Kolář (1914–2002) patřil k významným českým tvůrcům tohoto literárního směru.

Sbírku Antikódy vytvořil Václav Havel v roce 1964. O dva roky později z ní v jeho knize s názvem Protokoly vyšel malý výběr. Šlo – slovy básníka a překladatele Josefa Hiršala (1920–2003) – o „**angažovanou artikulaci absurdity**“, užívající postupy experimentální poezie, ale obohacující ji o **společensko-kritický obsah**. V následujícím čtvrtstoletí využíval Václav Havel postupů vizuální poezie k vytváření příležitostných děl, zamýšlených převážně jako blahopřání. V devadesátých letech vyšly Antikódy poprvé samostatně. Zatím nejkompletnější soubor této Havlovy tvorby vydala v roce 2013 Knihovna Václava Havla.

V Antikódech se setkáváme s odlišným Václavem Havlem, než jak ho známe z jiné literární tvorby nebo z politiky. Spisovatel svou výpověď o světě kolem sebe zredukoval na obrazy z písmen jako základních prvků slov. Jeho témata tvoří mj. člověk, slovo, společnost a doba i vztahy mezi nimi. Na první pohled to není nikterak veselé sdělení, spíše pochmurný obraz doby a člověka v ní ztraceného. Tomu ale Václav Havel čelil hravostí, fantazií, humorem, ironií, nápaditostí.

Odpovědi vypracovala:

Anna Freimanová, bývalá tajemnice Václava Havla pro literární a divadelní agendu, nyní pracuje v Knihovně Václava Havla

Odkazy:

Knihovna Václava Havla
www.vaclavhavel-library.org

Oficiální stránky Václava Havla
www.vaclavhavel.cz

Doporučená literatura:

FREIMANOVÁ, A.: *Gauneři z Horních Počernic*. Knihovna Václava Havla, Praha 2015.

HAVEL, V.: *O divadle*. Knihovna Václava Havla, Praha 2012.

PUTNA, C. A.: *Václav Havel. Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Knihovna Václava Havla, Praha 2011.

RUTOVÁ, N.: *Havel v kostce*. Knihovna Václava Havla, Praha 2011.

Poslední aktualizace: 09/2016

Partnerem lekce:

